

Undva nina: 20. sajandi sõdade tallermaa

Undva külas Mardi talus 1943. aastal sündinud **Taimo Oolup** teab 1941. aasta ja sellest varasemaid sündmusi vaid isa jutu järgi. Hiljem puutus ta Vene sõjaväe tegemistega ka ise kokku.

Tõnu Veldre

Näiteks müüdas ta ohvitseride peredele angerjaid ja mere äärest spinninguga punase kala püümiselt tabatuna pidi kord Kõruse kordoni kartseris kinni istuma.

Undva ninal algas sõda vana kalendri järgi 1917. aasta mihklipäeval, 29. septembril, kui sakslased tegid Tagalahte dessandi. Juba varem oli Undvasse mere äärde rajatud suurtükipatarei. Siis oli seal neli 152 mm suurtükki. Kuid dessandi tõrjumisel need ei osalenudki.

"Külameestega oli sõjaväelastel hea läbisaamine. Seetõttu läksid patareid ohvitserid taludesse mihklipäevaks välisete tööde lõpetamise puhul tehtud õlut jooma," pajatab Taimo isalt kuuldest. Kuid järgmisel hommikul sõitsid sakslased mootorpaatides Tagalahte. Iga mootorpaadi järel oli slepis veel kümme tavalist paati. Undvast ei tehtud nende takistamiseks ühtegi pauku, sest ülemaad magasin alles õlleuimas. Need kahuripesad lõhkus pealetunginud meri.

1939. aasta baaside lepingu järel tulid venelased uuesti. Undva külas pidi lepingu järgi oma maa loovutama 14 majapidamist. Ehitustegevus algas patareide juures 1940. aastal. Kuid see kord ehitati suurtükialused uude kohta – Suuriku pangale ja nende kaliiber oli 130 mm. Külasse alles jäänud peredesse majutati ehituse ajaks elama ohvitserid. Sõdurid elasid telkides.

Nende Mardi talusse pandi kaks Vene nooremohvitseri. Maja koosnes kahest kambri ja köögist. Ühes toas tehti siis "külaliste" jaoks vahesein vahele. "Ohvitserid olid sõbralikud ja vastutulelikud noored mehed, kes aitasid meid näiteks heinatööl," kiidab Taimo pealesunnitult kostilisi.

1941. aasta kevadel tulid ohvitseridele naised külla. Tema isale anti käsk sauna kütta. Naisi ei lastud enne tuppa, kui saunas läbidud. "Selline huvitav seik, et naistele tehti kõigepealt "täisauna". Nende vanad riided põletati põlul lõikes ära," muigab Taimo.

Tekke maailmasõja ajal ei tehtud nendest patareidest jäl-

legi mitte ühte pauku. Patareid saadi valmis alles siis, kui sakslane oli juba Saaremaal. "Need kaks ohvitseri rääkisid mu isale, et "prasnik buudet" täna õhtul. Läksid pidusse ja hommikul oli sakslane külas sees. Juba teist korda võeti venelased jooksmise peaga kinni ilma paigutamata," imestab Taimo. Tema isa lootis pärast sõda, kui toimusid sõjaveteraanide kokkutulekud, neid ohvitseri uuesti kohata, kuid seda ei juhtunud.

Taimo sõnul tahtsid venelased ehitada Neeme küla lähedale Tohku küllasse Põdraru järve äärde veel teise patareid. Sellest saadi valmis vaid süvend mõõtudega umbes 50x30 meetrit, millesse oli omakorda paesse raiutud kaks viie meetri sügavust auku. Kohale olid veetud lõhutud maakivid, kuid need läksid hiljem Veere sadama kai sisse. Taimo usub, et sinna oli plaanis teha midagi kapitaalset kui Undvasse, aga sõda tuli peale. Mere äärde, kus pankranik lõppes, pandi miinid maha. Sakslased lasid vangivõetud venelastel need uuesti üles võtta.

1944. aastal põgenesid paljud Undva elanikud Rootsi. "Peamiselt kardeti, et venelastel on ju täpsed kaardid patareide ajast olemas, teevad randa dessandi," arvab Taimo, kelle suguvõsast enamik Rootsi pages. Nemat isaga olid juba paadis, aga siis lasti Kihelkonnal üks sakslane maha. Rahva hulgas liikusid jutud, et tehakse kõva kontroll. Nemat isaga tulid tagasi, Taimo vend läks üle mere.

Pärast sõda paigutati Suuriku küla pangale eelmistes asukohtadesse uued suurtükid. Seekord 127-millimeetrisel. Samal ajal said valmis praegu varemetes olevad kasarmud ning viis ohvitseride maja. Suurtükid tegid õpelaskmisi merel veetavate märklaudade pihta.

Raudtee ehitamine

Sellega Undva militariseerimine ei lõppenud. Kui 50-ndate aastate alguses Saaremaal raudteed ehitama hakati, jõudis üks selle haru Undvale. "Meie külast pärit ajaloo huviline Kasemetsa Raivo oli näinud selleaegset kaarti, mille järgi oleks kogu ala Kõrusest Vaiguni sõjaväe kätte läinud," räägib Taimo.

Jällegi nagu 1941. aastal, jäi viis maja külas raudtee ehitusele ette: vedurikorstnast tulevate sädemete tõttu pidi raudtee ääres olema 100 meetri laiune vaba ala. Nende majad möödus raudtee loetud meetrite kaugusel. "Maja

maksti välja, aga meil lubati veel seal sees elada," ütleb Taimo. Siis aga hakati raudteed hoopis lammutama. "Meie saime maja tagasi osta, sest meil oli raha pangas alles."

Raudteed ehitasid nn kilid. "Eks nad mustatöötegijad olid. Juurisid põõsaid ja Niidi soost vedasid pangedega muda välja, et maapinna lähedal oleva paekihini jõuda, sest tehnikaga sinna ligi ei pääsenud. Oli ka trahvipataljoni mehi. Autojuhitud olid kõik valged," räägib Taimo.

Ühel ööl seisis nende koplis suur auruvetur, mis tõi valmistehtud raudteerelsse. Pika kraananoolega susla aetas need korraga tammile. Umbes poolteist kilomeetrit teest jäigi valmis ehitamata.

"Viskasime paeplaadid liiva peale ja käisime meres ujumas."

TAIMO OOLUP

Siis läks pool aastat mööda ja samamoodi võeti rööpad ka üles: "Algul kaubeldi kohalike, et lammutage ära, aga keegi ei tahtnud seda tööd teha."

Poisikesed leidsid kraavist nelja rattaga rööbaste vedamise käru, millele oli hüljatud raudteel hea Tagamõisa kooli sõita. Enne seda lühen-dasid nad oma nelja kilomeetri pikkust kooliteed susla peale hääletades ning ühe korra sai Taimo Neemi külas isegi tankil sõita.

Raudtee ehitamise ajal rannakaitsepatarei likvideeriti. Suurtükitorude äravii-mist nägi Taimo oma silmaga: "Olid ikka suured küll. Traktor vedas eest ja raudratad olid alla pandud. Me saime seal maha jäetud telefoniparaate. Karjas olles oli okastraat kaabliks ja niimoodi siis rääkisime üksteisega."

Kahurvälalaste asemele toodi olemasolevatesse kasarmutesse sapööride õppevõetava, kelle peamine praktika-baas oli Sõrve poolsaar. "See õppevõetava tegi Sõrve sääre kahe aastaga puhtaks," kinnitab Taimo.

Sapöörid vahetas välja raa-

diolokatsioonijaam, mille staap oli Kuressaare Aia tänaval. Nende lokaatorid pandi esialgu aastaks üles otse Undva bussipeatuse juurde künkale. Sõdurid elasid telkides sealsamas kõrval. Undva tippu, IMS aegsete patareide lähedale paigutati mereväe radaripost. Poisikesena käis Taimo kasarmus filme vaatamas.

Rand oli riigipiirik

Undva mereäär oli kõik üles sahatud. "Rannas oleva liivariiba ees oli maa pool traat ja kui seda puutusid, tõusis raketid üles. Aga seal oli meie karjamaa. Loomad lasid alatihi raketid üles," pugistab Taimo naerda, jättes täpsustamata, kas tema käsi seal ka kuidagi mängus oli. Igatahes asendati raketid varsti jalaväeväetava peenikese traadiga. "See sai olla vahet kaks-kolm kuud, siis võeti ära, sest piirivalvekoer jäi sinna kinni," jätkab ta.

Seejärel veeti randa veoautodega liiva juurde, sest randa tungiva vaenlase jäljed pidi nähtavad olema. Külapiibid tahtsivad, et patrullil kulub ranna läbimiseks neli tundi.

SÕJA JÄLJED: 127 mm Ameerika päritolu rannakaitse suurtüki hüljatud positsioon Undvas.

ERAKOJU

KODUAIAS KURESSAARES: Undva külas sündinud Taimo Oolup uurib Endel Püüa kirjutatud sõjaväebaaside raamatut, milles on juttu ka Undva patareist.

MAANUS MASING

le toidujäätmeid loomasöödaks ning laupäeva õhtul käisid eestlased neil saunas. Eestlasi oli õppuste saadetud kahurvälalaste hulgas veel päris palju. Statsionaarses patareis eestlased tema teada ei teeninud.

"Ma pole seda ise näinud, aga 50-ndatel juhtus ühel aastal õnnetus. Ristleja oli Vilsandi alt lasknud üle poolsaare merel järele veetaid märke, kuid lokaator võttis ekslikult märgiks vedava ristleja teki. Isa oli kalamees ja oli näinud, kuidas neid laipu toodi autokastis sealnt niipuu haavatud viidi linna. See õõ neid merele ei lastud," vahendab Taimo veel kord isalt kuuldot. Ja ühe korra Uudepanga lahes oli mürsk kukkunud lestale minejast saja meetri kaugusele. Mehed viskusid kraavi, aga mürsk õnneks ei lõhkenud.

Traagikat on Undvas Taimo sõnul olnud ka rahuaja merel. Suuriku panga alla tuli 26. novembril 1951. aastal tugeva tuulega tormivarju Kundast Jaagarahule punaseid telliseid vedanud mootorpurjekas Lydia Koidula. "Veevooluga vedas laeva tagaosa paeastangule ja peksis pooleks. See juhtus vaid paarsada meetrit kaldast. Kaks meeskonnaliiget ujusid kaldale, neist üks oli naisterahvas. Ülejäänud uppusid. Vaigu kalasadamast läks paat appi, kuid vastutuules ta kohale ei jõudnud. Kraanaga tõsteti paat autole ja viidi Suurikule, aga oli juba hilja," räägib Taimo.

Undvast läks Taimo 1957. aastal linna keskkooli. Hiljem töötas ta arvutusjaamas ja elektri alal.